

לפרשת דברים: איכה

בתחילת פרשת וחומש דברים, בעמדו בערבות מואב, ערב הכניסה לארץ, פותח משה את דברי הסיכום שלו בסקירה היסטורית. סקירה של תולדות עם ישראל בארבעים השנה שחלפו מאז יציאת מצרים ועד עתה. עיקרו של נאום הפתיחה של משה רבנו הוא נאום תוכחה, ולכן המאורעות שהוא מזכיר והאופן שבו הוא מתאר אותם הם מאורעות של חטא וכשלוש של עם ישראל. את מינוי השופטים הוא פותח ב"לא אוכל לבדי שאת אתכם ... איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם". את פרשת המרגלים הוא פותח ב"ותקרבון אלי כלכם" וממשיך ב"ולא אביתם לעלות ... ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' אלהיכם", הוא מחבר לכך את מניעת כניסתו לארץ: "גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם". אף על פי שסיבת מניעת כניסתו לארץ היתה חטאו במי מריבה, הוא כורך אותה בפרשת המרגלים ובחטא העם. משם הוא עובר לפרשת המעפילים, וגם בה נוקט לשון תוכחה: "ואדבר אליכם ולא שמעתם ותמרו את פי ה'". למרבה התמיהה, יש לזכור שהאנשים אליהם פונה משה בלשון נוכח ומאשימים בכל המחדלים הללו, אינם אותם האנשים שחטאו ונכשלו. כל הפרשיות הללו המתוארות בנאומו של משה, אירעו בשנתיים הראשונות ליציאת מצרים, קודם שנגזרה גזירת "ארבעים שנה אקוט בדור". המעשים המדוברים נעשו על ידי הדור שמת במדבר, ואילו העומדים כעת לפני משה רבנו בשערי הארץ חפים מכל העוונות שהוא מונה בפניהם.

למרבה הפלא, העם לא טוען כנגד משה שהוא מאשים אותם לחינם. אמנם, ספר דברים אינו מכיל כלל דיבור של העם אל משה, והוא כולו נאומיו של משה רבנו. אולם סביר להניח שאילו תגובת העם לדברי משה היתה ויכוח, אי הסכמה או תרעומת, היה נשמע לכך הד כלשהו בדבריו. נראה שהעם קיבל את התוכחה בהבנה ובהסכמה.

אפשר להסביר את הדבר באמצעות סיפור חסידי. מסופר על האדמו"ר בעל השפת-אמת, שנקרא פעם בילדותו עם החברותא שלו, אל הסבא שבביתו גדל והתחנך, האדמו"ר הרי"מ מגור. הסבא הוכיח את שני החברים הקטנים על מעשה משובה שלא עשו. לאחר שקיבלו את הנזיפה ויצאו מעם פני הסבא, שאל החבר את השפת-אמת, מדוע קיבל את התוכחה כמות שהיא ולא אמר לסבו דבר, שהרי כלל לא עשו את המעשה שהסבא הוכיחו עליו. ענה השפת-אמת ואמר לחברו – אילו הייתי עושה זאת, הייתי מחמיץ לשמוע את דברי התוכחה של הסבא!

לסיפור זה שני פירושים. הפירוש הפשוט, פירוש מוסרי, אומר שהילד הבין שלשמוע דברי תוכחה מהרבי מגור, זו זכות גדולה, וגם אם הדברים נאמרים על חינם, הרי יש בהם ערך תורני ומוסרי והם ישפיעו עליו לטוב. פירוש פנימי יותר, חסידי, אומר כך: אם נתגלגלו הדברים כך שהסבא קרא לי לנזוף בי, מן הסתם אני ראוי לתוכחה הזאת. אף על פי שהמעשה עצמו כצורתו השלילית לא נעשה על ידי, קיים איזה פגם בהתנהגות או במחשבה שעליו מגיע לי ללקות, לקבל מוסר ולהתעורר לתקנו.

זהו האופן שבו דור הנכנסים לארץ קיבלו את תוכחתו של משה, אף שבעיקרה היא מכוונת לדור יוצאי מצרים. לפי האפשרות אחת, הם קיבלו זאת בהבנה שכדאי לשמוע את דברי המוסר של משה רבנו גם אם אינם נוגעים להם ישירות. דברי התוכחה של משה רבנו יסייעו לדור החדש להתמודד עם הקשיים הצפויים לו ולהפיק את הלקחים מן השגיאות של הדור הקודם. האפשרות האחרת, פנימית יותר, היא ההבנה שמשוהו מן הפגם שבגללו חטאו האבות הותיר את רישומו גם בדור הבנים, וצריך עדיין לעמול קשה כדי להטהר ולהכשיר את הלבבות עד תום.

במהלך האבלות של תשעה באב, אנו שומעים הרבה דברי תוכחה שנועדו כביכול לדורות הקודמים. חז"ל הצביעו במדרש על השילוב של שלשת ה"איכה": "איכה אשא לבדי" – תוכחתו של משה רבנו בפרשת השבוע, "איכה היתה לזונה" – תוכחתו של ישעיהו בהפטרות "חזון", ו"איכה ישבה בדד" – קינתו תוכחתו של ירמיהו. הצירוף המשולש הזה מובלט השנה במיוחד, כשתשעה באב חל בשבת, ויש הנוהגים לקרוא מגילת איכה בשבת. (ביחידות, לא בציבור). שלש ה"איכות" הללו אינן אמורות להקרא כסיפור היסטורי על מאורעות וחטאים שאירעו בעבר, אלא כתוכחה ישירה לנו הקוראים זאת כיום. תהיה זו טעות לחשוב שהתוכחות האלה נאמרו לדורות קודמים ואנו פטורים מהן. עדיין ה"טרחכם ומשאכם וריבכם" של העם היהודי והחברה הישראלית קשים מנשוא. עדיין תוכחתו של ישעיהו הנביא "כספך היה לסיגים" יכולה לשמש כותרת ראשית במדורי הכלכלה גם היום, ועדיין, לחלקים רבים מקינת "איכה ישבה בדד" יש משמעות רלוונטית ואקטואלית ע עצם היום הזה. אם חושבים, לדוגמה, על האופן שבו מנסה ישראל לעורר את העולם לאיום האיראני, אזי מתנגנת כמו מאליה מנגינת "איכה ישבה בדד", ו"כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים". כל עוד חיים בתוכנו

יהודים שעברו את השואה, אזי אין בכלל ספק ברלוונטיות הגמורה של הקינות הללו למה שקרה לע ישראל לפני פחות משבעים שנה.

על בסיס הרקע הזה, יש לגשת לדיון על נוסח תפילת נחם בתשעה באב במנחה:
נחם ה' אֱלֹהֵינו אֵת אֲבְלֵי צִיּוֹן וְאֵת אֲבְלֵי יְרוּשָׁלַיִם וְאֵת הָעִיר הָאֲבֵלָה וְהַחֲרָבָה וְהַבְּזוּיָה וְהַשׁוּמְמָה. הָאֲבֵלָה מִבְּלֵי
בְּנֵיהָ וְהַחֲרָבָה מִמַּעֲוֹנוֹתֶיהָ וְהַבְּזוּיָה מִמְּכֹבְדֶיהָ וְהַשׁוּמְמָה מֵאֵין יוֹשֵׁב. וְהִיא יוֹשֶׁבֶת וְרֹאשָׁה חֲפוּיָה כְּאִשָּׁה עֲקָרָה שְׁלֵא
יִלְדָה.

וּבִלְעוּהָ לְגִינוֹת וַיִּירָשׁוּהָ עֹבְדֵי פְסִילִים וַיִּטְּלוּ אֵת עֲמֻדָּהּ יִשְׂרָאֵל לְחָרֵב וַיַּהַרְגוּ בְּדוֹן חֲסִידֵי עֲלִיוֹן. עַל פֶּן צִיּוֹן
בָּמָר תִּבְכֶּה וִירוּשָׁלַיִם תִּתֵּן קוֹלָהּ: לְבִי לְבִי עַל חֲלָלֵיהֶם מְעִי מְעִי עַל חֲלָלֵיהֶם. כִּי אֲתָה ה' בָּאֵשׁ הִצַּתָּהּ וּבָאֵשׁ אֲתָה
עָתִיד לְבַנוֹתָהּ. כְּאָמֹר: וְאֲנִי אֶהְיֶה לָּהּ נְאֻם ה' חֹמַת אֵשׁ סָבִיב וּלְכַבֹּד אֶהְיֶה בְּתוֹכָהּ. בְּרוּךְ אַתָּה ה' מְנַחֵם צִיּוֹן
וּבֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם.

כל החלק השני המתחיל מן המלים "ויבלעוה לגינות" הוא סיפור היסטורי על אסונה של ירושלים בימים עברו, מימי חורבנות בית ראשון ושני, ועד תש"ח ותשכ"ז. כשמזכירים את חלליה של ירושלים, ושל ארץ ישראל כולה, אפשר כמובן לחשוב ולהתכוון גם על חללי זמננו, הרוגי מלחמות ונפגעי טרור. נכנסתי השבוע לספריה של ישיבת מרכז הרב, ראיתי את לוח הזכרון לשמונת בני הישיבה הצעירים שנהרגו בה לא מכבר – והמו מעי על חלליה.

החלק הקשה להזדהות בברכה זו הוא החלק הראשון. ירושלים היום היא עיר בנויה לתלפיות, חיה ותוססת, הומת אדם, המגשימה במידה מרובה את חזונו של הנביא זכריה: "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים... ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה". הנבואה מתגשמת לנגד עינינו כפשוטה, ועל כך אומר הנביא בשם ה': "כה אמר ה' צב-אות כי יפלא בעיני שארית העם הזה בימים ההם גם בעיני יפלא נאם ה' צב-אות". (זכריה ח). ביום העצמאות וביום ירושלים אמרנו הלל בשבח והודיה על התגשמות הנבואה, וכיצד נעמוד בתשעה באב, כפויי טובה ואטומי עיניים אל מול המציאות ונחזור ונשנן את המלים "העיר האבלה והחרבה והבזויה והשוממה – האבלה מבלי בניה... והשוממה מאין יושב"?

מאז שחרור ירושלים במלחמת ששת הימים, נעשו מספר נסיונות להציע נוסח מתוקן לתפילת נחם. למעשה, תיקון קל ביותר מאפשר לומר את התפילה כך שלא תשמע כדברי שקר וכפיות טובה, ומבלי שיהיה בכך שינוי משמעותי ממטבע שטבעו חכמים בתפילה. די להוסיף את המילה "שהיתה", לפני "האבלה". נוסח זה מעביר את המצב של אבלה ושוממה מבלי בניה אל העבר, אך מותיר במקומם את ההזדהות והצער על האסונות והחורבנות שפקדו את העיר הזאת, ואת התקווה לנחמה ולגאולה שלמה.

יש מי שמציע להשאיר את הנוסח בלא שום שינוי, ולהתכוון בתאור האבלות והשממה אל העיר המזרחית, ובעיקר אל הר הבית, שעדיין מסור בידי זדים ושומם, רוב הזמן וברוב שטחו, מנוכחות יהודים. על מקומו של המקדש עומד מסגד, אין כהנים בעבודתם ואין לויים בשרם ובזמרים.

אין בהשתקעות הזאת בעומק היגיון על מה שחסר, משום כפיות טובה כלפי מה שקיים. דומה הדבר לדור הנכנס לארץ העומד לפני משה – זה עתה סיימו מספר מלחמות שבהן כבשו את עבר הירדן והכשירו להתישבות שנים וחצי השבטים. בפרשיות האחרונות של ספר במדבר עסקו בחלוקת הנחלות, בתאור גבולות הארץ באופן מפורט ומדוקדק, אפילו התמקחו עם בנות צלפחד על החלוקה המדויקת של נחלת בני יוסף. התחושה שהם כבר "עם רגל אחת בארץ" ברורה מאד. הפער העצום בינם לבין דור אבותיהם שתמו למות במדבר – גלוי לעין כל. ואף על פי כן, הם מסוגלים גם לשמוע את תוכחתו של משה על הדור הקודם, מבלי לחוש שיש סתירה בלתי-נסבלת בין שני העולמות. אדרבה, המורכבות הזאת, של עין אחת בוכה ומתייסרת ועין שניה צופה פני עתיד ושוחקת, היא המתכון הנכון לדור הביניים שבין המדבר לארץ, בין הגלות לגאולה. רק כשתתקיים הברכה החותמת: "מנחם ציון ובונה ירושלים" בשלמותה, אפשר יהיה לבטל את ימי הצומות האלה ולהפכם לששון ולשמחה. במהרה בימינו.